

بررسی فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه‌های عمومی ساری و تنکابن

• مجید غلامی جلیسه
پژوهشگر متون و نسخ خطی

«خزائن زنجان فی ایران» در مجله لغة العرب منتشر گشت^۲ که البته مرحوم زنجانی در این مقاله به معرفی کتابخانه‌های خطی زنجان پرداخته بود.

از اولین مفرسان شهرستانی می‌توان از محمد نخجوانی^۳ و مجتبی عراقی^۴ یاد نمود، ولی نهضت فهرست‌نگاری نسخه‌های خطی کتابخانه‌های شهرستانی اول بار توسط مرحوم محمد دانش‌پژوه و البته با مطرح نمودن پیشنهادی به مؤسسات فرهنگی کشور مبنی بر عنایت به نسخه‌های خطی موجود در سراسر ایران مورد توجه قرار گرفت که انجمن آثار ملی این پیشنهاد را تأیید و امکانات لازم را برای انجام این مهم در اختیار مرحوم دانش‌پژوه قرار داد.^۵ این پیشنهاد منجر به فهرست‌نگاری ده‌ها کتابخانه شهرستانی گشت و هنوز نیز با گذشت سال‌ها نتایج مفید آن باقی و مورد استفاده محققان و پژوهشگران است.

بیشترین سهم را بعد از انقلاب شکوهمند اسلامی حجت‌الاسلام و المسلمین سید احمد اشکوری داشته است که در این میان می‌توان به فهرست کتابخانه‌هایی در کرمانشاه، اصفهان، زنجان، مشهد، کاشان، یزد، قزوین، شاهرود، بروجرد، ساوه و بسیاری شهرستان‌های دیگر که توسط این عالم بزرگوار نگاشته و به چاپ رسیده اشاره نمود. به حمدالله خداوند توفیقات این عالم بزرگوار را افزون نموده و این روال همچنان توسط ایشان و فرزندان‌شان ادامه دارد.

سخن کوتاه نموده و بررسی و سیر تطور فهرست‌نگاری نسخ خطی ایران را به مجال بی‌سیما تر و می‌نهم، ولی در خاتمه باید گفت: چه در آن زمان که مرحوم دانش‌پژوه و ایرج افشار و شاگردانشان اقدام به ایرانگردی و نسخه‌پژوهی می‌نمودند و کتابخانه‌ها را فهرست می‌نمودند و چه در عصر حاضر که سید احمد اشکوری و فرزندان‌ش و بسیاری دیگر غبار سفر به تن

• محمود یزدی مطلق، نگاهی به نسخه‌های خطی کتابخانه عمومی ساری و تنکابن، با همکاری زین‌العابدین درگاهی، تهران: رسانش، ۱۳۸۳، ش. ۲۴۰، صفحه.

نگارش فهرست نسخ خطی کتابخانه‌ها و مجموعه‌های خصوصی و عمومی در شهرستان‌های ایران از جمله فعالیت‌های مفیدی است که از دیرباز مورد توجه عاشقان عرصه نسخ خطی در ایران بوده است.^۱

اولین منشور از رویکرد مفرسان به نسخه‌های خطی در شهرستان‌ها که دارای کتابخانه‌هایی نه چندان مشهور ولی در عین حال ارزشمند هستند توسط ابوعبدالله زنجانی تحت عنوان

نسخه خطی، ۴۰۰ جلد کتاب چاپ سنگی و بیش از ۲۰ هزار نسخه نشریه و مجله است.^۷

کتابخانه عمومی تنکابن در سال ۱۳۴۲ تأسیس شده و در حال حاضر با ۲۳۹۴۸ جلد کتاب چاپی و ۵۹ جلد کتاب خطی، ۶۰ جلد کتاب سنگی و ۱۱۰ عنوان نشریه در پشت ساختمان شهرداری اول خیابان استاد شهریار مشغول به فعالیت می‌باشد.

روش فهرست حاضر

کتاب حاضر از شش بخش اصلی تشکیل شده است:

۱. مقدمه
۲. پیشگفتار
۳. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه عمومی ساری
۴. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه عمومی تنکابن
۵. نمایه
۶. تصاویر

فهرست‌نگار محترم مانند دیگر فهرس خود در این فهرست نیز ترتیب کتابخانه‌ای را برگزیده و بر اساس شماره نسخه‌ها فهرست خود را نگاشته است و معرفی هر نسخه را در دو بخش انجام داده است:

الف - کتاب‌شناسی

در این بخش نام نسخه، موضوع، زبان، نام مؤلف، محتوای نسخه و آغاز و انجام نسخه ذکر شده است.

ب - نسخه‌شناسی

در بخش نسخه‌شناسی به مواردی چون نوع خط، تاریخ تحریر، نام کاتب، تاریخ کتابت، تعداد سطر و اوراق، اندازه سطر، تعداد برگ، اندازه برگ، نوع کاغذ، نوع تزیینات و جلد پرداخته است.

گزارش محتوا

نسخه‌های خطی کتابخانه‌های عمومی ساری و تنکابن متشکل از کتاب‌هایی در موضوعات اخلاق، عرفان، حکمت، فقه، اصول، رجال، اخبار، طب، تفسیر و ... است و در این میان در کتابخانه عمومی ساری ۱۷۴ نسخه خطی عربی، ۹۱ نسخه خطی فارسی و در کتابخانه عمومی تنکابن ۷۰ نسخه عربی و ۵ نسخه خطی به زبان فارسی دیده می‌شود.

قدیمی‌ترین نسخه در کتابخانه عمومی ساری کتاب مختلف الشیعة فی أحكام الشریعة نوشته علامه حلی (م ۷۲۶ ق) به تاریخ کتابت سده ده هجری و کتاب حاشیه حاشیه شرح شمسیه ابوالحسن ابیوردی به تاریخ کتابت ۹۳۱ قمری است. قدیمی‌ترین نسخه در کتابخانه عمومی تنکابن کتاب

می‌خرند و نفایس علمی و فرهنگی این مرز و بوم را از دل تاریخ بیرون می‌کشند، همه را خسته نباشید باید گفت و دست و چشمشان باید بوسید.

سخنی درباره دکتر محمود یزدی مطلق

دکتر محمود یزدی مطلق متولد سال ۱۳۱۲ شمسی عضو هیأت علمی دانشگاه فردوسی مشهد و از جمله فعالان فهرست‌نویسی در ایران بشمار می‌رود و در این ۷۰ سال عمر خویش آثار ذیل در فهرست‌نویسی نسخ خطی از وی به چاپ رسیده است.

۱. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی، مشهد: دانشگاه مشهد، ۲۹۱ص، ۱۳۵۴ ش.
۲. «فهرست میکروفیلم‌های کتابخانه دانشکده الهیات و معارف اسلامی مشهد»، مجله دانشکده الهیات مشهد، ش ۱۳، ص ۱۹۳-۲۳۴، ش ۱۵، ص ۱۵۵-۲۰۱، ۱۳۵۴ ش.
۳. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه دانشکده الهیات و معارف اسلامی مشهد، مشهد: دانشگاه فردوسی، ج ۱، ۶۷۶ ص، ۲۵۳۵ ش.
۴. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه دانشکده الهیات و معارف اسلامی مشهد، تهران: مرکز نشر دانشگاهی، ج ۲ و ۳، ۱۳۵۷ ص، ۱۳۶۱ ش.
۵. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مسجد جامع گوهرشاد، مشهد: کتابخانه گوهرشاد، ج ۴، ۱۸۳۸ ص، ۱۳۶۳ ش.
۶. «نگاهی به نسخه‌های خطی کتابخانه عمومی ساری»، وقف میراث جاویدان، س ۲، ش ۲، (پیاپی ۷)، ص ۱۲۲-۱۲۳.
۷. فهرست میکروفیلم‌های کتابخانه دانشکده الهیات و معارف اسلامی مشهد. مجله آینه میراث، دوره جدید، س ۱، ش دوم، ص ۵۳-۶۴، تابستان ۱۳۸۲ ش.

معرفی کتابخانه‌های عمومی ساری و تنکابن

هر دو کتابخانه برای اولین بار است که توسط دکتر یزدی مطلق فهرست‌نگاری شده‌اند و لازم به ذکر است که این فهرست در سال ۱۳۷۳ شمسی توسط ایشان نگاشته شده است و در حال حاضر با تأخیری ده ساله به همت اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان مازندران به چاپ رسیده است.^۸

کتابخانه عمومی ساری در سال ۱۳۴۴ شمسی تأسیس شده و در حال حاضر در خیابان جمهوری نزدیک میدان ساعت قرار دارد، کل مساحت آن ۶۰/۵۲۷ متر مربع و مساحت تالار قرائت آن ۲۲۰ متر مربع و مساحت زیر بنایش ۴۶۷ متر مربع می‌باشد. این کتابخانه دارای ۴۱۲۸۳ جلد کتاب چاپی، بیش از ۱۸۰

و عنوان و موضوع و زبان با خطی متمایز عنوان مؤلف، مترجم و یا شارح و محشی را بیان می‌نمود و حال آنکه ترکیب نمودن عنوان مؤلف با متن کتاب‌شناسی خواننده را دچار سردرگمی می‌نماید. این موارد در کتبی که شرح و یا حواشی و ترجمه می‌باشند بیشتر احساس می‌شود برای نمونه رک: [ساری: ش ۵۱، ص ۴۱]؛ [ساری: ش ۱۰۵، ص ۸۶].

۳. بهتر بود که فهرست‌نگار با استناد به کتب مرجع و ارائهٔ ارجاعات لازم در کتاب‌شناسی‌ها به خواننده این اطمینان را می‌داد که اطلاعات ذکر شده کاملاً مستند و دقیق می‌باشند و نیازی به بررسی و رجوع خواننده به کتب مرجع در این باب نمی‌باشد.

۴. بخش نمایه‌های این فهرست تقریباً کامل است، ولیکن اولاً بهتر بود که مفرس در نمایهٔ اشخاص در کنار عنوان مؤلف و مترجم عنوان شارح و محشی را نیز اضافه نماید، ثانیاً در بخش نمایهٔ مکان‌ها اگر تفکیک بین مکان‌ها و محل کتابت در نمایه انجام می‌شد بهتر بود، ثالثاً اگر مفرس جایی برای نمایه‌های سالشمار کتابت، خط، آغاز و انجام، انجامه، فصول و ابواب نیز باز می‌نمود، بخش نمایهٔ فهرست حاضر بسیار کاربردی‌تر می‌گشت.

الوافیه فی شرح الکافیة نوشتهٔ سید رکن‌الدین حسن بن محمد استرآبادی (م ۷۱۷ ق) به شماره ۱۶ است که تاریخ کتابت آن ۸۵۲ قمری می‌باشد. هم‌چنین کتاب حاشیه شرح جامی نوشتهٔ مولی عبدالغفور لاری نحوی (م ۹۱۲ ق) به شماره ۱۷ که تاریخ کتابت آن سنهٔ ۸۹۷ قمری است.

تاریخ کتابت بیشتر نسخهٔ خطی هر دو کتابخانه سدهٔ ۱۳ هجری قمری می‌باشد. البته در کتابخانهٔ عمومی ساری ۲۱ نسخهٔ خطی و در کتابخانهٔ عمومی تنکابن ۸ نسخهٔ خطی مجهول‌التاریخ نیز به چشم می‌خورد.

از جملهٔ نسخ خطی که مؤلفان آنها عالمان محلی یعنی مازندرانی می‌باشند، می‌توان به نسخه‌های خطی زیر اشاره کرد.

■ قاعده سبیط الحقیقه نوشتهٔ ملاعلی نوری ساروی [ساری: ش ۵۷/۱، ص ۴۶]

■ کواشف الحجب عن مشکلات الکتب، نوشتهٔ ملا محمد بن محمد محسن مازندرانی [ساری: ش ۵۹، ص ۴۸]

■ جواهر العقول علی فرائد الأصول، نوشتهٔ سید ابوالقاسم بن معصوم حسینی‌اشکوری [ساری: ش ۶۲، ص ۵۰]

■ جواز امر الأمر مع العلم بانتفاء الشرط، نوشتهٔ شریف العلمای مازندرانی [ساری: ش ۶۳، ص ۵۱]^۸

■ توضیح الإشتباه و الأشکال فی ضبط اسامی الرواة و الألقاب الرجال نوشتهٔ محمد علی بن محمد رضا ساروی [ساری: ش ۹۳/۲، ص ۷۵]^۹

تحلیل محتوا

به طور کلی می‌توان ایرادات وارده به این فهرست را به دو دسته زیر تقسیم نمود.

۱. مشکلات کتاب‌شناسی

۲. مشکلات نسخه‌شناسی

پیشنهادات

ورای اشکالات در دو بخش فوق ابتدا به ارائهٔ یکسری پیشنهادات می‌پردازم که به نظر حقیر در صورت اعمال این پیشنهادات بهره‌وری و امکان استفادهٔ بیشتر از فهرست برای خوانندگان فراهم می‌گشت.

۱. مفرس در مقدمهٔ کتاب صفحهٔ ۱۳ اشاره نموده است که در کتابخانهٔ تنکابن ۳۶ نسخهٔ خطی به صورت میکروفیلم وجود دارد و چه قدر خوب بود که عطش شناسایی این میکروفیلم‌ها برای خوانندگان در همین فهرست برآورده می‌گشت.

۲. بسیار بهتر بود که مفرس ارجمند بعد از ذکر شمارهٔ نسخه

۵. در بخش «تصاویری از نسخه‌های خطی» هر تصویر، با شماره‌ای به نسخه و کتابخانه مربوطه ارجاع داده شده است و حال آنکه بهتر بود در بخش فهرست نسخه‌ها نیز در ذیل معرفی هر نسخه با اشاره به اینکه تصویر نسخه در آخر کتاب وجود دارد خواننده را جهت رؤیت تصویر آگاه می‌کرد.

مشکلات کتاب‌شناسی

۱. نسخه‌های مجهول

در کل در فهرست نسخه‌های خطی ساری و تنکابن ۱۰۹ نسخه مجهول المؤلف وجود دارد که این آمار در مقایسه با تعداد ۲۳۹ نسخه خطی در هر دو کتابخانه بسیار زیاد می‌نماید، مفسر ارجمند می‌توانست با ارائه کتاب‌شناسی کامل‌تر و توصیفات دقیق‌تر از محتویات نسخ مجهول المؤلف و همچنین نوشتن آغاز و انجام مفصل‌تر راه را برای شناسایی این نسخه‌ها برای خود و یا خوانندگان هموار نماید و البته از سر همین بی‌مهری مفسر بود این حقیر تنها توانستم نسخه‌های زیر را شناسایی نمایم.

نجات عن الاصول الی الفروع [ساری: ش ۱۲، ص ۲۱] در حقیقت شرح الرضی علی الکافیة، نوشته رضی‌الدین استرآبادی است و همچنین رساله در طهارة [ساری: ش ۹۳/۱، ص ۷۵] این رساله بخش طهارة کتاب ریاض المسائل، سید قاضی طباطبایی می‌باشد، همچنین کتاب قوانین الحساب [ساری: ش ۹۶/۳، ص ۷۹] در اصل کتاب خلاصة الحساب شیخ بهایی است.

۲. عناوین مجعول و ناقص

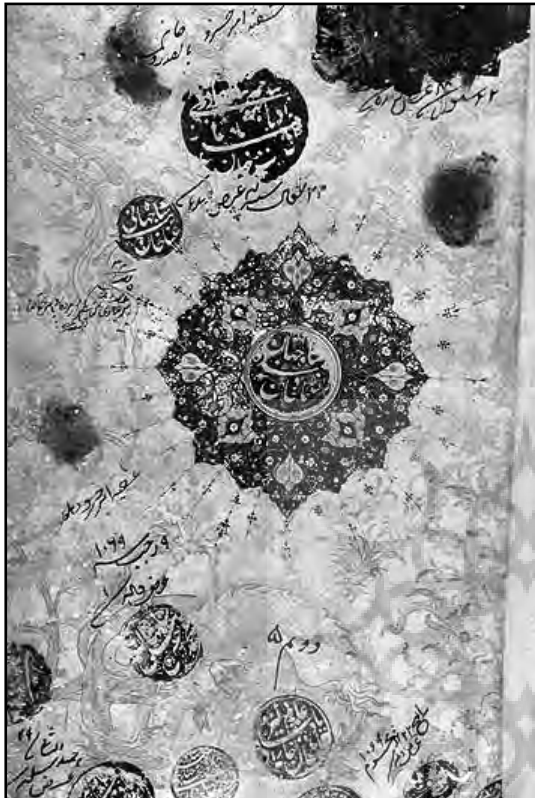
مفسر باید در نظر داشته باشد که صرف نگارش اسم کتاب توسط کاتب بر روی نسخه و یا در متن نسخه نمی‌توان آن نام را عنوان نسخه قرار داد و چه بسا کاتب از روی سهو و یا سهولت در تلفظ نامی را برای نسخه برگزیند که نام اصلی نسخه نباشد.

■ عنوان نسخه شماره ۶ کتابخانه ساری شرح تلخیص المفتاح یا مطول نامیده شده که نام اصلی کتاب المطول فی شرح التلخیص است.

■ عنوان نسخه شماره ۱۱۸ کتابخانه ساری دیوان فیض بیان شده که این عنوان در حقیقت عنوانی است مجعول نام کتاب در اصل گلزار قدس است.^{۱۰}

■ عنوان نسخه شماره ۱۲۲/۲ کتابخانه ساری اینگونه آمده است ایضاح المضامین من عبارة القوانين نام درست این کتاب ایضاح القوانين فی حل عبارات القوانين است.^{۱۱}

■ در نسخه شماره ۸۱/۴ کتابخانه عمومی ساری عنوان

نسخه الفوائد الجديدة آمده است، در حالی که نام کتاب الفوائد الحائریة الجديدة است.

۳. موضوع بندی نادرست

یکی از موارد مشکل در فهرست‌نگاری نسخ خطی دسته بندی موضوعی است، با توجه به تنوع موضوعات و نزدیکی بسیاری از موضوعات به هم در تمامی فهرس کم و بیش این مشکل به چشم می‌آید که مفسر

■ موضوع کتاب مطول [ساری: ش ۶، ص ۱۸] معانی، بیان و بديع آمده است، و حال آنکه بهتر بود موضوع این رساله بلاغت ذکر می‌گشت، جالب آنکه موضوع این رساله در نسخه شماره ۱۰۵ کتابخانه ساری بلاغت آمده است.

■ موضوع رساله بطلان عبادة الجاهل من غير تقليد [ساری: ش ۱۳/۸۱، ص ۶۵] اصول فقه ذکر شده است و حال آنکه موضوع این رساله فقه استدلالی است و در آن راجع به عدم صحت عبادت‌های نادان به حکم که احکام را فرا نگرفته بحث شده است.

■ موضوع رساله نکاحیه [ساری: ش ۱۵۲، ص ۱۱۹] اسناد

■ مفاتیح الشرایع، فیض کاشانی (م ۱۰۹۱ ق) [ساری: ۲/۱۴۹، ص ۱۱۷]

۵. کتاب‌شناسی ناقص

در بسیاری از نسخه‌های این فهرست مفرس ارجمند توضیحات لازم و کافی در راستای معرفی نسخ ارائه نداده و حتی در بیان فصول و ابواب کتاب نیز کوتاهی کرده و یا اگر در برخی موارد به ذکر ابواب و فصول پرداخته تنها به ذکر چند باب و فصل اول و آخر نسخه بسند نموده است، البته مفرس می‌توانست با ارجاع به فهرس و مراجع مربوطه زحمت شناسایی نسخه‌ها را برای خوانندگان کم نماید که این مهم نیز انجام پذیرفته است، از آنجا که این نقصان در فهرست زیاد به چشم می‌خورد تنها به ارائه چند نمونه بسند می‌نمایم.

■ قواعد الاحکام فی معرفة الحلال و الحرام، حسن بن یوسف حلی (م ۷۲۶ ق) [ساری: ش ۱، ص ۱۵]
 ■ مدارک الاحکام فی شرح شرایع الاسلام، سید محمد بن علی بن حسین عاملی (م ۱۰۰۹ ق) [ساری: ش ۷، ص ۱۹]
 ■ تفسیر امام عسکری علیه السلام، منسوب به آن حضرت [ساری: ش ۷۰، ص ۵۵]
 ■ حاشیه معلم، محمد صالح بن احمد سروی مازندرانی (م ۱۰۸۶ ق) [ساری: ش ۹۷، ص ۸۰]

۶. تکرار کتاب‌شناسی‌ها

هر چند مفرس در بسیاری از نسخه‌های مشابه مطالب کتاب‌شناسی را به اولین نسخه در فهرست ارجاع داده است، اما در چندین عنوان یکسان مطالب کتاب‌شناسی را در ذیل نسخه تکرار نموده است. البته با توجه به اینکه دو فهرست کتابخانه عمومی ساری و کتابخانه تنکابن در یک مجلد انتشار یافته‌اند و مفرس باید در بخش کتاب‌شناسی‌ها نسخه‌های تکراری کتابخانه تنکابن را نیز به نسخه‌های خطی کتابخانه ساری ارجاع می‌داد، ولیکن این اتفاق نیفتاده و مفرس در کتابخانه تنکابن نیز کتاب‌شناسی‌های نسخه‌های مکرر را تکرار نموده است.

■ حاشیه حاشیه تهذیب المنطق، نوشته میرزا علی‌رضا تجلی شیرازی ابن کمال‌الدین حسنی اردکانی (م ۱۰۸۵) اولین نسخه به شماره ۶۱ در صفحه ۵۰ ذکر شده و بعد از آن در نسخه شماره ۱۰۹/۱ صفحه ۸۹ و نسخه شماره ۱۵۶/۳ صفحه ۱۲۳ کتاب‌شناسی تکرار شده است.

■ جلاء العیون، نوشته محمدباقر بن محمد تقی مجلسی (م ۱۱۱۱ ق) اولین نسخه به شماره ۲۴ در صفحه ۲۷ ذکر شده

و مدارک نوشته شده است که اضافه کردن مدرک زاید است.
 ■ موضوع رساله‌هایی چون عین الحیة [ساری: ش ۹، ص ۲۰]؛ من لایحضره الفقیه [ساری: ش ۲۰، ص ۲۵]؛ جلاء العیون [ساری: ش ۲۴، ص ۲۷]؛ علل الشرایع و الاحکام و الاسباب [ساری: ش ۲۶، ص ۲۸]؛ امالی صدوق [ساری: ش ۳۲، ص ۳۰] و ... در متن بی‌هیچ دلیل گاهی اخبار و یا حدیث ذکر شده و یکنواختی در این موضوع‌بندی نیست و حال آنکه مفرس در نمایه‌ها موضع اخبار را برای نسخ فارسی و حدیث را برای نسخ عربی ذکر نموده است.

۴. فقدان کتاب‌شناسی

برخی نسخه‌های خطی این فهرست فاقد کتاب‌شناسی جهت معرفی آن نسخه به خواننده است این مسأله در کتاب‌های مجهول المؤلف و در مجموعه‌ها نیز به چشم می‌خورد و حال آنکه مفرس باید با مطالعه این نحو رساله‌ها و گزارش محتوای آنها راه را برای شناسایی هرچه دقیق‌تر این گونه رساله‌ها برای خود و هم برای خوانندگان فراهم می‌نمود، از جمله این کاستی‌ها می‌توان به موارد زیر اشاره کرد.

■ نجات عن الاصول الی الفروع، نوشته رضی‌الدین استرآبادی [ساری: ش ۱۲، ص ۲۱]
 ■ مصابیح الاحکام، نوشته سید محمد مهدی بن مرتضی بروجردی (م ۱۲۱۲ ق) [ساری: ش ۶۸، ص ۵۴]
 ■ وحدة وجود مجهول المؤلف [ساری: ۷۳/۲، ص ۵۶]
 ■ حکایت و قصص، مجهول المؤلف [ساری: ۷۸/۲، ص ۶۰]
 ■ مال‌الامام فی حال الغیبة، حسین بن الصمد عاملی (م ۹۸۴ ق) [ساری: ۸۱/۲، ص ۶۱]
 ■ الفوائد الرجالية، سید محمد مهدی بن مرتضی بروجردی (م ۱۲۱۲ ق) [ساری: ۸۱/۳، ص ۶۲]
 ■ الفوائد الجديدة، وحید بهبهانی (م ۱۲۰۵ ق) [ساری: ۸۱/۴، ص ۶۲]
 ■ القیاس، وحید بهبهانی (م ۱۲۰۵ ق) [ساری: ۸۱/۵، ص ۶۲]
 ■ اصالة الطهارة، وحید بهبهانی (م ۱۲۰۵ ق) [ساری: ۸۱/۶، ص ۶۳]
 ■ اصالة البراءة، وحید بهبهانی (م ۱۲۰۵ ق) [ساری: ۸۱/۹، ص ۶۴]
 ■ بطلان عبادة الجاهل من غیر تقلید، وحید بهبهانی (م ۱۲۰۵ ق) [ساری: ۸۱/۱۳، ص ۶۵]

و بعد از آن در نسخه شماره ۱۷۰ صفحه ۱۳۳ کتاب‌شناسی تکرار گردیده است. هم‌چنین ارجاعات دو نسخه از این کتاب به شماره ۱۷۱ و ۱۷۲ در صفحه ۱۳۴ به شماره ۱۶ اشتباه می‌باشد.

■ حاشیه شرح شمسیه، نوشته میر سید شریف گرگانی (م ۸۱۶ ق) اولین نسخه به شماره ۹۲ در صفحه ۷۴ ذکر شده و بعد از آن در نسخه شماره ۱۰۶ صفحه ۸۷ کتاب‌شناسی تکرار شده است.

■ حاشیه شرح جامی، نوشته سید نعمت‌الله جزائری اولین نسخه به شماره ۱۵۶/۵ در صفحه ۱۲۳ ذکر شده و بعد از آن در نسخه شماره ۱۵۹/۱ کتاب‌شناسی تکرار شده است.

■ زادالمعاد، نوشته محمدباقر بن محمدتقی مجلسی (م ۱۱۱۱ ق) اولین نسخه به شماره ۳۷ صفحه ۳۳ ذکر شده و بعد از آن در نسخه شماره ۶۵ صفحه ۵۲ و نسخه شماره ۱۷۹ صفحه ۱۳۸ کتاب‌شناسی تکرار شده است.

■ شرح تلخیص المفتاح، نوشته سعدالدین مسعود بن تفتازانی (م ۷۹۲ ق) اولین نسخه به شماره ۶ صفحه ۶ ذکر شده و بعد از آن در نسخه شماره ۱۷۳ صفحه ۱۳۵ کتاب‌شناسی تکرار شده است.

۷. عدم اشاره به چاپ برخی نسخه‌ها

مفهرس ارجمند تتبع کافی جهت حصول اطلاع از تصحیح و چاپ برخی نسخه‌های خطی را ننموده است که از آن جمله می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

■ جواهر الکلام فی شرح شرایع الاسلام، نوشته محمدحسن بن باقر اصفهانی (م ۱۲۶۸ ق) [ساری: ش ۵۰، ص ۴۰] این کتاب در سال ۱۴۰۴ قمری به تصحیح رضا استادی توسط انتشارات المكتبة الاسلامية تهران به چاپ رسیده است.

■ جواهر العقول فی شرح فرائد الاصول، نوشته سید ابوالقاسم بن معصوم اشکوری (م ۱۳۲۵ ق) [ساری: ش ۶۲، ص ۵۰] این کتاب در سال ۱۴۱۳ قمری به تصحیح محمدرضا الناصری القوجانی توسط انتشارات الدار الاسلامية بیروت به چاپ رسیده است.

■ حاشیه الروضة البهية فی شرح اللمعة الدمشقية، نوشته محمد بن حسین خوانساری (م ۱۱۲۵ ق) [ساری: ش ۶۴، ص ۵۲] این کتاب در سال ۱۳۷۹ شمسی در ۴۹۵ صفحه توسط انتشارات زاهدی قم به چاپ رسیده است.

■ تحفة الابرار الملتقط من آثار الائمة الاطهار، نوشته سید محمدباقر بن محمدتقی شفتی اصفهانی (م ۱۲۶۰ ق) [ساری:

ش ۶۷، ص ۵۳] این کتاب در سال ۱۴۰۹ قمری در دو جلد به تصحیح سید مهدی رجایی و توسط انتشارات کتابخانه مسجد سید اصفهان به چاپ رسیده است.

■ الفوائد الرجالية، نوشته سید محمدمهدی بن مرتضی بروجردی طباطبایی (م ۱۲۱۲ ق) [ش ۳/۸۱، ص ۶۲] این کتاب در سال ۱۳۸۳ شمسی به تصحیح محمداصداق بحرالعلوم توسط انتشارات آرمان تهران در چهار جلد به چاپ رسیده است.

■ رسالة القیاس، نوشته وحید بهبهانی (م ۱۲۰۵ ق)، [ساری: ش ۵/۸۱، ص ۶۲] این رساله در ضمن کتاب الرسائل الفقهية توسط مؤسسه علامه وحید بهبهانی تصحیح و در قم در سال ۱۴۱۹ ق به چاپ رسیده است.

■ رسالة اصالة الطهارة، نوشته وحید بهبهانی (م ۱۲۰۵ ق)، [ساری: ش ۶/۸۱، ص ۶۳] این رساله در ضمن کتاب الرسائل الفقهية توسط مؤسسه علامه وحید بهبهانی تصحیح و در قم در سال ۱۴۱۹ ق به چاپ رسیده است.

■ اصالة البراءة، نوشته وحید بهبهانی (م ۱۲۰۵ ق)، [ساری: ش ۹/۸۱، ص ۶۴] این رساله در ضمن کتاب الرسائل الاصولية توسط مؤسسه علامه وحید بهبهانی تحقیق و در قم سال ۱۴۱۶ قمری به چاپ رسیده است.

■ الاستصحاب، نوشته وحید بهبهانی (م ۱۲۰۵ ق) [ساری: ش ۱۰/۸۱، ص ۶۴] این رساله در ضمن کتاب الرسائل الاصولية، توسط مؤسسه علامه وحید بهبهانی تحقیق و در قم سال ۱۴۱۶ قمری به چاپ رسیده است.

■ حجية الاجماع، نوشته وحید بهبهانی (م ۱۲۰۵ ق) [ساری: ش ۱۱/۸۱، ص ۶۴] این رساله در ضمن کتاب الرسائل الاصولية توسط مؤسسه علامه وحید بهبهانی تحقیق و در قم سال ۱۴۱۶ قمری به چاپ رسیده است.

■ تقلید المیت، نوشته وحید بهبهانی (م ۱۲۰۵ ق) [ساری: ش ۱۴/۸۱، ص ۶۵] این رساله در ضمن کتاب الرسائل الفقهية توسط مؤسسه علامه وحید بهبهانی تصحیح و در قم در سال ۱۴۱۹ ق به چاپ رسیده است.

■ مفاتیح الشرایع، نوشته فیض کاشانی (م ۱۰۹۱ ق) [ساری: ش ۲/۱۴۹، ص ۱۱۷] این کتاب در سال ۱۳۸۸ قمری توسط عمادالدین موسوی جزائری تصحیح و در بیروت توسط انتشارات الاعلمی به چاپ رسیده است. هم‌چنین در ایران توسط سید مهدی رجایی تصحیح و توسط انتشارات ذخایر الاسلامية قم به چاپ رسیده است.

۸. عدم اشاره به آخرین و بهترین تصحیح منتشره
مفهرس ارجمند در ذیل معرفی بسیاری از نسخ خطی صرفاً بیان نموده که این نسخه به چاپ رسیده است و در مواردی که اشاره به سال نشر کتاب نموده تقریباً می‌توان گفت اشاره به قدیمی‌ترین چاپ نموده و حال آنکه منهج صحیح در اینجا اشاره به آخرین تصحیح و منقح‌ترین تصحیح نسخه می‌باشد.
- دیوان عاشق اصفهانی (م ۱۱۸۱ ق) [ساری: ش ۱۰، ص ۲۰] اشاره به چاپ سال ۱۳۱۸ ش در تهران شده است و حال آنکه این کتاب در سال ۱۳۶۲ شمسی با مقدمه سعید نفیسی توسط انتشارات جاویدان در تهران در ۵۰۳ صفحه به چاپ رسیده است. همچنین گزیده اشعار عاشق اصفهانی نیز در سال ۱۳۸۰ شمسی توسط نشر جهانتاب تهران در ۱۷۰ صفحه به چاپ رسیده است.
- المجتبی من الدعاء المجتبی، تألیف سید بن طاووس (م ۶۶۴ ق) مفهرس اشاره به چاپ این کتاب در سال ۱۳۱۷ قمری در بمبئی نموده است. حال آنکه این کتاب به همراه مهج الدعوات و منهج العنايات در سال ۱۳۸۰ شمسی توسط انتشارات آفاق تهران به چاپ رسیده است.
- الجبل المتین فی احکام الدین، نوشته شیخ بهایی (م ۱۰۳۱) مفهرس اشاره به چاپ این کتاب در سال ۱۳۲۱ قمری در تهران نموده است. حال آنکه این کتاب در ایران در سال ۱۴۲۴ قمری توسط بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی توسط محمد ساعدی تصحیح و به چاپ رسیده است و همچنین در سال ۱۴۲۰ قمری در بیروت توسط انتشارات دارالهدای و به تصحیح السید یوسف احمد منتشر گردیده است.
۹. عدم اشاره به نمونه ترجمه در قرآن‌های مترجم
مفهرس ارجمند می‌توانست با اشاره به نمونه ای از ترجمه‌های قرآن‌های مترجم [ساری: ش ۳۱، ص ۳۰] و [ساری: ش ۳۸، ص ۳۴] راه را برای شناسایی احتمالی مترجم این نحو قرآن‌ها فراهم نماید.
۱۰. آغاز و انجام‌های فراموش شده
در برخی نسخ مفهرس فراموش نموده که آغاز و انجام و یا یکی از آنها را ذکر نماید. لازم به ذکر است که در بسیاری از موارد نیز آغاز و انجام‌ها ناکافی می‌نماید و مفهرس نباید صرفاً به ذکر یک خط از آغاز و انجام بسنده می‌نمود، این مهم در رساله‌های مجهول بیشتر جلوه می‌نماید. برخی از این موارد عبارت‌اند از:
- جوامع احکام النجوم، علی بن زید بیهقی (م ۵۶۵ ق) [ساری: ش ۱۴، ص ۲۲]
- حق الیقین فی اصول الدین، محمدباقر بن محمدتقی مجلسی (م ۱۱۱۱ ق) [ساری: ش ۱۶، ص ۲۳] و [ساری: ش ۲۲، ص ۲۶]
- جلاء العیون، محمدباقر بن محمدتقی مجلسی (م ۱۱۱۱ ق) [ساری: ش ۲۴، ص ۲۷]
- زاد المعاد، محمدباقر بن محمدتقی (م ۱۱۱۱ ق) [ساری: ش ۳۶، ص ۳۳]
- حسنیه، مؤلف مجهول [ساری: ش ۴۹، ص ۳۹]
- وحدة وجود، مؤلف مجهول [ساری: ش ۲/۷۳، ص ۵۶]
۱۱. تصحیف خوانی آغاز و انجام
در قرائت آغازها و انجام‌ها دقت لازم صورت نپذیرفته است و متأسفانه اغلاط تایپی نیز در آغاز و انجام‌ها مزید بر علت گشته است. این اغلاط به همراه غلط‌های تایپی که در متن فهرست نیز به چشم می‌خورد باعث گردیده است که فهرست بسیار پرغلط گردد، به موارد زیر توجه کنید.
- در آغاز نسخه مسالک الافهام فی شرح شرایع الاسلام [ساری: ش ۳، ص ۱۶] «القد» به جای کلمه «عقد» و «الارسال» به جای کلمه «الارسالی» باید می‌آمد.
- انجام نسخه حدائق الناظرة فی احکام العترة الطاهرة [ساری: ش ۸، ص ۱۹] کلمه «مط» رمزی است برای کلمه «مطلقاً» که مفهرس رمز را تبدیل به اصل کلمه نموده است.
- انجام نسخه قوانین الاصول [ساری: ش ۳۵، ص ۳۲] «الارجاس و الادناس» به جای کلمه «الارماس و الاناس» باید بیاید.
- آغاز نسخه هلل الصلوة [ساری: ش ۴/۵۰، ص ۴۱] «الفصل» بجای «الفضل» باید بیاید.
- انجام نسخه مبلغ النظر و نتیجه الفكر [ساری: ش ۲/۵۰، ص ۴۱] و «ذ قد لاح...» آمده که در نسخه دانشگاه [ش ۲/۱۸۲۵، ج ۸، ص ۴۲۴] «ما اشرفت شمس و اضاء قمر» آمده است.
- آغاز نسخه کتاب النکاح [ساری: ش ۵۸، ص ۴۷] کلمه «بمعنی» به جای کلمه «بمعنی» باید نوشته شود.
- انجام بخش دوم نسخه کواشف الحجب عن مشکلات الکتب [ساری: ش ۵۹، ص ۴۹] کلمه «من» به جای کلمه «بن» باید نوشته شود.
- انجام نسخه حاشیة الروضة البهیة فی شرح اللمعة الدمشقیة [ساری: ش ۶۴، ص ۵۲] کلمه «فتدبر» به جای کلمه «فتدیر» باید نوشته شود.
- آغاز نسخه الفوائد الحائریة الجدیدة [ساری: ش ۴/۸۱، ص ۶۲] کلمه «شیئا» به جای «شیئا» باید نوشته شود.

در برخی نسخه‌ها نیز مقوله نسخه‌شناسی به فراموشی سپرده شده است مانند: الهدایة فی النحو [ساری: ش ۱۱۱، ص ۹۱]

۲. برگ‌شماری

برگ‌شماری ۹۳ نسخه از ۲۴۱ نسخه کتابخانه ساری و تنکابن صورت پذیرفته است، این در حالی است که در مجموعه تفکیک صفحات بسیار کم اتفاق افتاده است.

پانویست‌ها:

۱. سیر تطور فهرست‌نگاری نسخه‌های خطی در ایران از جمله دل مشغولی‌های این حقیر است و امید دارم که در آینده‌ای نه چندان دور به طور مفصل بدان بپردازم.

۲. هادی شریفی، گنجینه‌های دست‌نویس‌های اسلامی در ایران، ترجمه احمدرضا رحیمی ریس، تهران: انتشارات مؤسسه نشر فهرستگان، ۱۳۷۹، ص ۳۱.

۳. ایشان فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه ملی تبریز را در سال ۱۳۲۹ شمسی در ۳۱۹ صفحه منتشر نمود. رک: همان، ص ۴۵.

۴. وی فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مدرسه مبارکه فیضیه قم را در دو مجلد در سال ۳۸-۱۳۳۷ منتشر نمود. رک: همان ص ۹۶.

۵. محمد تقی دانش پژوه، فهرست نسخه‌های خطی چهار کتابخانه مشهد، با همکاری کاظم مدیر شانه چی، عبدالله نورانی تقی بییش، تهران: انتشارات فرهنگ ایران زمین، ۱۳۵۱، جلد اول، مقدمه.

۶. مقوله عدم اهتمام ناشران و مؤسسات به چاپ و نشر فهرست‌های نگاشته شده توسط مفسرین از جمله معضلاتی است که گریبان‌گیر جامعه علمی ما شده است و متأسفانه این حقیر فهرست‌های بسیاری سراغ دارم که در گوشه خانه مفسرین با امید اهتمام ناشر و یا مؤسسه‌ای خاک می‌خورند.

۷. نگاهی به نسخه‌های خطی کتابخانه عمومی ساری و تنکابن، ص ۱۰.

۸. نسخه‌ای از این کتاب در کتابخانه مجلس به شماره ۱۳۱۶۴، جلد ۳۶، ص ۲۴۹ موجود است.

۹. برای کسب اطلاعات بیشتر و نسخ خطی دیگر از این رساله رک: فهرستگان نسخ خطی حدیث و علوم حدیث شیعه، ج ۱، ص ۲۳۱

۱۰. رک: الذریعة، ج ۹، ص ۹۳۲؛ فهرست خودنوشت فیض کاشانی، ص ۲۲۲.

۱۱. رک: الذریعة، ج ۲، ص ۵۰۰.

■ انجام نسخه‌تزیه الانبیاء و الائمة [ساری: ش ۱/ ۹۵، ص ۷۸] کلمه «خیر» به جای کلمه «خبر» باید نوشته شود.

■ آغاز نسخه کبری فی المنطق [ساری: ش ۲/ ۱۰۰، ص ۸۲] کلمه «منتقش» به جای کلمه «منتقش» باید نوشته شود.

■ آغاز نسخه تحریر اصول اقلیدس [ساری: ش ۱/ ۱۲۹، ص ۱۰۴] کلمه «الحقایق» به جای «احقایق» باید نوشته شود.

■ آغاز نسخه حاشیة حاشیة شرح شمسیه [ساری: ش ۱۳۱/۱، ص ۱۰۶] کلمه «الالهیة» به جای کلمه «لالهیه» و کلمه «وضع» به جای کلمه «وضعف» باید نوشته شود.

■ آغاز نسخه مختصر النافع [ساری: ش ۱۴۰، ص ۱۱۲] کلمه «تثاثر» به جای کلمه «تثاثر» باید نوشته شود.

■ انجام نسخه چهل حدیث قدسی [ساری: ش ۱/ ۱۴۲، ص ۱۱۳] کلمه «صحف» به جای کلمه «صف» باید نوشته شود.

■ انجام نسخه مفاتیح الشرایع [ساری: ش ۲/ ۱۴۹، ص ۱۱۸] کلمه «اعتقد» به جای کلمه «اعتقت» باید نوشته شود.

■ انجام نسخه کلام [ساری: ش ۳/ ۱۴۹، ص ۱۱۸] کلمه «زوال» به جای کلمه «الذوان» باید نوشته شود.

■ آغاز نسخه صیغ العقود و الايقاعات [ساری: ش ۶/ ۱۵۴، ص ۱۲۱] کلمه «کافه» به جای کلمه «کافله» باید نوشته شود.

■ آغاز نسخه شرح قطر الندی و بل الصدی [ساری: ش ۱۷۶، ص ۱۳۷] کلمه «المتصدین» به جای کلمه «المتصد دین» باید نوشته شود.

■ انجام نسخه تحقیق الکلیات [تنکابن، ش ۲/ ۵، ص ۱۴۵] «المستوحشین» به جای کلمه «المستوحشین» باید نوشته شود.

مشکلات نسخه‌شناسی

۱. تشویش در نسخه‌شناسی

عدم یکنواختی و جابجایی گزینه‌های مختلفی چون تاریخ کتابت، قطع، برگ و نوع جلد و ... باعث سردرگمی خوانندگان در بررسی گزینه نسخه‌شناسی شده است، از باب نمونه به سه مورد زیر توجه کنید:

نسخه	نسخه‌شناسی
ساری: ش ۱، ص ۱۵	نوع خط، سطر، قطع کاغذ، سال کتابت، تزیینات، نوع کاغذ، نوع جلد، قطع کتاب
تنکابن: ش ۲، ص ۱۴۲	نوع خط، سطر، قطع کاغذ، سال کتابت، تزیینات، نوع کاغذ، برگ، قطع کتاب، نوع جلد
ساری: ش ۱۵۸، ص ۱۲۵	نوع خط، سطر، قطع کاغذ، سال کتابت، برگ، تزیینات، نوع جلد، قطع کتاب